

I Международный
системологический конгресс
тюркологов

**Материалы
конференций**

МАС-2022

Firəngiz Rüstəmovə

**Folklorda almanın
mifoloji semantikasi**

(I və II hissələr)

(s. 51-64)

Firəngiz Rüstəmovə. **Folklorda almanın mifoloji semantikasi** (I hissə). *I
Международный системологический конгресс тюркологов. Материалы конференций.*
“Asiman”, Г., 2022, с. 298, ISBN 978-9952-8442-1-4, s. 51-58.

Firəngiz Rüstəmovə. **Folklorda almanın mifoloji semantikasi** (II hissə). *I
Международный системологический конгресс тюркологов. Материалы конференций.*
“Asiman”, Г., 2022, с. 298, ISBN 978-9952-8442-1-4, s. 59-64.

Folklorda almanın mifoloji semantikasi (I hissə)

Giriş. **Alma**, türk və Altay xalq inancında və mifologiyasında müqəddəs bir meyvədir. **Alma**, Olma, Ulma, Ulmo olaraq da deyilər. Monqolca Alıma(Alımah)dır. Meyvələrin anası və atası olaraq qəbul edilir. **Almanın** çiçəkləri çəhrayı və ya ağ açar, müxtəlif rəngli meyvələri olan bir ağacdır. Qadınla kişinin bir-birinə duyduğu sevginin simvoludur. Ağsaqqal dədələrin əlindən aldığı **almanı** yeyən sonsuz qadınlar əkiz doğurur. Qızıl**alma** üçün ordular qitələr aşmışdır. Nağıllarda həmişə cadulu **almalar** vardır. Sirlə bağlıdan həmişə o oğurlanmışdır. Haqqında türkülər söylənmiş, qızların yanağı ona bənzədilmişdir. Dünyada ən çox növü olan ağac **almadır**, ən çox yetişdirilən və ən çox yeyilən meyvə də odur. Yetkinləşməni təmsil edir. Növün hamısı, yer üzünə Orta Asiyadan yayılmış olub Altay və Qafqaz mənşəli olmasına inanılır. Qazaxıstanın paytaxtı **Almatının** köhnə adı **Alma** Atadır və **almanın** dünyaya buradan yayıldığı söylənir. Adəm ilə Həvvanın cənnətdə yedikləri qadağan olunmuş meyvənin **alma** olduğu, qadağanın isə əslində cinsəlliyi ehtiva etdiyi, bu səbəblə də **almanın** cinsəlliyi simvolizə etdiyi iddia edilir. Yer üzündə az qala hər coğrafiyada yetişməsi onu simvola çevirmişdir və bir çox sivilizasiyalarda **alma** ilə əlaqədar əfsanə və nağıllara çox rast gəlinir.

Alma sözü Al kökündən törəmişdir. Orta Asiya türkcəsindən dərhal bütün türk dillərinə eyni kökdən keçərək istifadə edilən ad Anadolu türkcəsində, **Alma**-Əlma çevrilməsinə uğramışdır. Sözü kökündə “almaq” felinin və meyvənin rəngini simvolik olaraq ifadə edən al/qırmızı rəngin olduğu bilinməkdədir¹. Çayarasında **alma** ağacları bitmirdi. Qədim Babildə - **alma**, armud, albalı, əncir, sitrus meyvələri kimi meyvələr insanların qida rasionunda yox idi. Lakin müqəddəs alma ağacının izləri Sümer mifologiyasında saxlanılır.

Şumerin dini, kult mətninin bir versiyasında Ana Damu özünü Xaşhur dağlarında sidr/kedre təcəssüm etmiş kimi təsvir edir: “Mənim yanlarım sidr, mənim

¹ Alma// <https://az.wikipedia.org>

sinəm kiparisdır, O Nanni, mənim üzvlərim şirəli sidr, Xaşhur dağlarının şirəli sidri, TelmunDilmun adasının qara ağacıdır”. Dağlar Xaşhura/ Khashkhura – “**Alma** Dağları”.

Məndə şərti olaraq “Ən Ağrılı Ağlayan” adlanan Dumuzi, yeraltı dünyasının pis qüvvələrindən qaçışı təsvir edilir. Dumuzi çaydan çıxır və yenidən çaya atılır, paltarlarını parçalayır, İnanna və Dutturun gözlədiyi əks sahilə üzüb çatmağı ümid edir. Ancaq çay dərinləşdikcə, sürətləndikcə gücünü itirməyə başlayır və Dumuzi çay axınıyla mübarizə apara bilmir. Emuş çölündəki böyük bir barajdakı alma ağacı olan ərazidə qayıqı əhatə edən sular gənci yeraltı dünyaya aparır².

Mordova mifologiyasında **alma** ağacı kosmik bir ağac kimi tanınır. Panteonun baş tanrısı olan Nişke (“ali tanrı”) **alma** ağacı altında bayram üçün bütün tanrılar topladığına inanılır.

Erzya xalqı **alma** ağacını “saf”, müqəddəs ağac hesab edir. **Alma** ağacı haqqında olan mahnıda müqəddəs ağac adlanır, qırmızı küncdə çiçəkləyən, başı göylərə çatan “bu ağacın bütün Rusiya ərazisində kökləri vardır”.

Qırğız mifoloji ənənələrinə görə, tənha dayanan **alma** ağacı, uşaqsız analara övlad bəxş etdiyinə inanılır. Övlad istəyən bir qadının tənha **alma** ağacının altında uzanaraq yuvarlanması lazım idi. Müqəddəslərin kultu təbiət kultunu sıxışdırdıqdan sonra isə uşaq arzusunda olanlar; bu müqəddəslərin məzarlarından Övlad diləməyə başladılar. Qırğızıstanın bug/buq qəbiləsinin çox maraqlı bir şəcərə əfsanəsi var: qəbilə başçısının nəvəsi Sarık altı oğlunu itirdikdən sonra, həyat yoldaşı ilə Manjily-atanın məqbərəsinə gedir və orada uşaqları olması üçün Allaha dua edir. “Durgun bir su içərisindən alma tapırlar. Artıq 55 yaşında olan Sarıkın həyat yoldaşı **almanı** yeyir və bu hadisədən sonra Boularki və Sleepy adlı iki övlad doğurdu”.

Oset Nart eposunda bütün xəstəliklərə qarşı şəfaverici meyvələri olan gözəl **alma** ağacından edilir. Donbettır- Dzerass su krallığı hökmdarının “günəş və ay kimi parlaq” olan qızı, bir quş görünüşündə Nart bağına gəlir və gözəl meyvələrdən nuş etmək istədi. Bağcanı mühafizə edən iki əkiz qardaşdan biri olan Axsartaq, Dzerassı

² Дьяконов И. Люди города Ура. Москва: Наука, 1990; Якобсен Т. Сокровища тьмы: История месопотамской религии. Москва: Восточная литература, 1995; Крапп Э. Астрономия. Легенды и предания. Москва: Наука, 1999

yaraladı və quşun qanlı izi ilə gəzərək dəniz sahilinə gəldi, dənizin dibinə enir və ölümcül yaralanmış qızı gördü. Axsartaq ona şəfa verir, əvəzində isə mükafat olaraq qızın ürəyini və evlənmək razılığını alır.

Alan liderlərindən birinin yəhərini bəzəyən tunc lövhələrdən birinin üzərində üç dəyirmi meyvəsi olan budağı dimdiyində aparən quş təsvir edilmişdir. Ehtimal edilir ki, həmin budaq üzərindəki üç meyvə **al**madır. Həmin quşun Oset Nart eposunda nartların **al**masını oğurlayan quş olması düşünülür. Üç Nart **al**ması möcüzəvi xüsusiyyətlərə malik idi, quşlar isə dənizlər kralı Donbettırın quşlara reinkarnasiya etmiş qızları idi.

Adıgey/Adıq Nart eposunda məhsuldarlıq tanrısı Thagaledzh; qurşağa qədər ağ saqqalı olan qoca bir əkinçiyə çevrilir. Onun atributu qızıl asa/çəlik idi, onun çarığı 99 zubr dərisindən tikilmişdi. O, nartlara darı toxumu verdi, əkin əkmək, becərmək öyrətdi. Ancaq onun əsas hədiyyəsi bir yarısı ağ, digər yarısı qırmızı **al**ma gətirən qızıl **al**ma ağacı idi. Övladı olmayan qadınlar əgər **al**manın ağ tərəfini yesəydilər oğlu, qırmızı tərəfini yesəydilər qızı olardı³.

“Altı qız atası” adlı nağılda **al**ma, zənginlik və imtahan simvoludur. Nağıl, “altından (yəni qızıldan) bir **al**ma”nı zəngin bəy oğlunun cibindən ala bilmə iddiaları və cəsarəti üzərinə qurulmuşdur. “Üç şahzadə” nağılında **al**ma ağacına dadanan bir nəhəng vardır. Padşahın, **al**ma bağçasındakı **al**malar kimi, gözəl “**Al**ma yanaqlı” bir qızla evlənmək istəyən oğlu vardır. “Eyni qızı sevən üç qardaş” nağılında isə **al**ma, ölümcül bir xəstəyə yedizdiriləndə, xəstəni dərhal yaxşılaşdıran sehrli bir obyektidir.

Anadolu inanclarında **al**manın nəsil simvolu olduğu da müşahidə edilməkdədir. Nağıllarda, əfsanələrdə, xalq hekayələrində, gerçək həyatda uşaq olması üçün, Tanrıya əl açıb dua etmək, sonsuzluğa qarşı bir çarədir. Dua edərək uşaq istəmək yerinə, **al**mayla uşaq sahibi olma motivi daha çox görülməkdədir. **Al**manın təsiri eşqin özü kimi cüt istiqamətlidir. Nağıllar araşdırıldığında, **al**manın, bir çox

³ **Морохин Н.В.** Фольклор в традиционной региональной экологической культуре Нижегородского Поволжья. Москва: Экологический центр, 1995; **Мифы народов мира**, т. I, II. Москва: Советская энциклопедия, 1980; **Абрамзон С.М.** Фольклорные мотивы в киргизских преданиях генеалогического цикла // Связи фольклора с древними представлениями и обрядами. Ленинград: Наука, 1977, с.154-164

xüsusiyyəti yanında, ölünü diriltmə, cavanlaşma, ölümdən xilas və s. kimi funksiyalarının da olduğu görülməkdədir. Anadolu ərazisində “Eyni qızı sevən üç qardaş” adıyla bilinən və Qazaxıstanda xanın üç oğlu olan, Türkmənistan variantında isə “Gızıl **Alma**” adı ilə izah edilməkdə olan mətndə, **almanın** bu xüsusiyyəti açıq bir şəkildə özünü göstərməkdədir. Bu nağılda, eyni qızı sevən üç qardaş vardır. Qız bunlara, başqa məmləkətlərə gedib bir il içərisində ən yaxşı hədiyyəni kim gətirsə, onunla evlənəcəyini söyləyər. Verilən müddət içərisində gənclərdən biri, üstünə minən adamı, istədiyi yerə aparən bir təkər; ikincisi, baxıldığına görmək istənilən adamı göstərən bir ayna; digəri isə ölmək üzrə olan bir adamın ağzına qoyulduğunda, onu yenidən həyata çevirən bir **alma** alır. Bir araya gələn gənclər, bir-birlərinə aldıkları hədiyyələrin bacarıqlarını göstərirlər. Əvvəl aynaya baxırlar və evlənmək istədikləri qızın can çəkişdiyini və ölmək üzrə olduğunu görürlər. Dərhal təkərə minib, qızın olduğu yerə gəlirlər. Qıza **almanı** yedirərək, onun yenidən canlanmasını təmin edirlər.

Beləcə qız, yediyi **alma** sayəsində yenidən həyat tapmış olur. Bu nağıl, Qaraçay türkləri arasında tapmaca olaraq keçər və qızın hədiyyələri gətirən gənclərdən hansı ilə evlənməsi lazım olduğu soruşulur. Türkmənlər arasında deyilən “**Almanı** göyə at, yerə düşənə qədər ya fələk de”. Atalar sözünün mövzu edildiyi bir nağılda isə, ölümə məhkum edilən gənc, göyə atılan bir **alma** nəticəsində padşah olmuşdur. Burada, **alma** insana ölümsüzlük qazandırmır, amma ölümdən qurtararaq ömrü uzatmağa vasitəçidir. **Almanın** bu xüsusiyyəti, Elazığda toplanan “Çoban” nağılında da iştirak etməkdədir. Yatarkən çobanın ağzına girən ilanı, yenidən çıxarmaq üçün, qəhrəmana bol miqdarda **alma** yedirilir. Sonunda çoban qusaraq, ilandan xilas olar.

Almanın bu xüsusiyyətlərinin xaricində, insanlara gənclik qazandırması da nağıllar arasında görülən bir xüsusdur. Yaşlı bir insanın, bir anda 15 yaşında bir cavan olması da, bunun bir başqa formasıdır. Bu səbəblə **almanın** “gəncləşdiricilik” xüsusiyyətini də burada qiymətləndirmək lazımdır. “Bəxtiyar” və “Quru Kəllə” nağılları da, cavanlaşdırıcı xüsusiyyəti ilə ön plana çıxar. Bu nağıllardan birincisində, Bəxtiyar, pərilər padşahının kiçik qızından, yeyən yaşlı bir adamı 15 yaşında cavan edən “cənnət **alması**”nı istər. Digərində isə, tuti quşu, qardaşının toyundan dönərkən,

oradan, dilinin altında bir **alma** nüvəsi gətirir. Bu toxumu, bağban, padşahın əmri ilə bağçaya tikər. Vaxtı gələndə, **alma** ağacı iki meyvə verir. Bu **almalardan** birini, daha əvvəl vəzir zəhərlədiyi üçün, yeyən məhkum ölür. Digərini yeyən bağban isə, 15 yaşında bir gənc olur.

Ümumiyyətlə, ümumtürk mifologiyasında, folklor mətnlərində **alma** yaradılışın əsasında dayanan əsas üsürlərdən biri hesab olunur. Təkcə ümumtürk mifik təfəkküründə deyil, eyni zamanda dünya mifologiyasında o, tükənməz gücün və işığın simvolu sayılırdı. Türk nağıllarında **alma**, zənginlik, imtahan simvolları kimi çıxış edir, ölümçül bir xəstəyə yedizdirildikdə onu dərhal yaxşılaşdırıb sehirli bir obyekt olur, ölünü diriltmə, cavanlaşdırma, ölümdən xilas etmə, övladvermə və s. funksiyaları yerinə yetirir”⁴.

Ağsaqqallı ixtiyar adamın uşağı olmayan qarı-qocaya bir **alma** verməsi və bu **almanı** yedikdən sonra övlad sahibi olmaları kimi, **almanın** qabığını yeyən atın da yavrusu olur. Sogotoh dastanında da Sabıya Bay Toyun və Sabıya Bay Hotun adlı bir ixtiyar qarı-qocanın adı keçər. Bunların ömürlərinin sonunda duaları qəbul edilərək bir erkək çocuqları olur⁵.

Bahaəddin Ögəlin fundamental tədqiqatı olan “Türk mifologiyası” kitabında oxuyuruq: “Üç oxların yaylağından bəhs edən mənbələr Kur dağı **Almalıq** bölgəsinə yaxın və ya heç olmasa, eyni yayla silsilələrinin bir ucu olaraq göstərilir. Boz oxların yaylası isə daha qərbdə, Sayram və Qazqurd bölgələrində idi. Kononov bu dağların **Alma-Ata** bölgəsindəki Çu vadisində olduqlarını ehtimal edir. Bu fikir gerçəyə olduqca yaxın ola bilər. Yafinc (İnanc) şəhəri **Almalıq** bölgəsinə də yaxındır. Bilirik ki, **Almalıq** ucoxların vacib yaylası idi. Hörmətli professor Faruq Sumərin oğuzların yurdları haqqında apardığı bu xülasə çox yerindədir: oğuzların yurdu olaraq qərbdə Aral gölü və şimaldakı torpaqlar ilə şərqdə Balxaş gölü və **Almalıq** arasındakı geniş ərazi göstərilmişdir. “**Almalıq** sərhədində Burqutlu dağ və Turqutlu dağ adlı iki böyük dağ var idi. Oğuz xan Ondan sonra Maçın və Ninkiyas ölkələrinə getdi. Oraları

⁴ **Xanəliyeva N.** Türk nağıllarında Alma motivi //Gənc tədqiqatçıların III beynəlxalq elmi-nəzəri konfransı. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, 2017, s. 741-742.

⁵ **Karakurt D.** Türk Söylence Sözlüğü. Açıklamalı ansiklopedik mitoloji sözlüğü. Türkiye: 2011, s.19

da alaraq yurduna qayıtdı. Türküstana gəldi və **Almalıq** yaxınlığındakı Bar-taq və Ala-taqda dayandı”. Oğuz xan zamanında qocalara hörmət edilirdi və onlara “aka” deyilirdi. Onların yürüş zamanı yurdda qalmaları əmr edilmişdi. Onlar da Oğuz xana “Ok Tukra Oğuz” deyirdilər. Oğuz xan başqırd səfərindən sonra **Almalıq** yaxınlığında olan Ağ qaya adlı yerə gəldi.

Oğuz elinin şərq tərəfi (kun toğuşı): İssıq göl, **Almalıq** və çevrəsi, Sayram, Qazqurt dağı, Qaracıq dağı. Quzeyi: (təmur qazuğu): Uluğ dağ və Kızık dağ. Kün batısı: Sır suyunun ayağı, Yanqqı-Kənd, Qaraqum. Oğuzlar bu göstərilən yerlərdə 4000 və ya 5000 il yaşadılar. Kimin soyu (uruğı) çox idisə, onu padşah olaraq taxta çıxardılar⁶. Gökcə xanın Alman Beti qonaq çağır-ması - Tavanını ipəklərlə, qədifələrlə bəzədir, qalın xalılar sər- dirir, sırmalı yataqlar döşədir, samo varlar gətirir, xoruzquyruğu çaylar dəmlədir. Qaymaqlar hazırladır, şirniyyatı təpə kimi yığdırır, gözəl **almaları** tapdırır, içinə şirni qoydurur və Alman-beti çadırına dəvət edir⁷.

Dəniz Karakurta görə, Ağsaqqallı ixtiyar adam kimi tanınan, Hızır Peyğəmbər ilə eyniləşən bir obraz var. Ulu qayın ağacından enərək çətin anlarında insanların yardımına çatan, qeyri-adi özəllikləri olan ulu insan və ya, bəzi görüşlərə görə bir peyğəmbər, insanlara yardım edən qutlu bir kişidir. Başı dərddə olan saf insanların yardımına gəlir. Verdiyi **almanı** yeyən qısır qarı - qocanın övladları, **almanın** qabığını vedirdikləri atlarının da yavruları olur. Bəzən Ağsaqqallı təbiri Ərən ilə eyni anlam daşıyır. Soqotoh dastanında Sabiya Bay Toyun və Sabiya Bay Hotun adlı bir ixtiyar qarı-qocanın adı keçir. Bunların ömürlərinin sonunda duaları qəbul edilərək bir oğulları olur⁸. (*Azərbaycanda Xızı/Xıdır Zində **piri** deyilən ziyarətgah var.*)

Türk xalq kultüründə, atalar sözləri, bilməcə, təkərləmələrində, ayrıca xalq həkimliyində **alma** çox geniş yer tutmuşdur. Artvində qızlar **almanın** qabığını qoparmadan, tək parça halında soyub, yastıqlarının altına qoyaraq yatdıqlarında, evlənəcəkləri adamı rüyada görəcəklərinə inanırlar. Sivasda rüyada **alma** yediğini görən subayların evlənəcəyinə, Güney Qafqazda rüyada **alma** görən qız övladı

⁶ **Ögəl B.** Türk mifologiyası. I cild. II nəşr. Bakı: 2006, s.85-89.

⁷ **Ögəl B.** - s.157.

⁸ **Karakurt D.** - s.19.

olacağına, bir çox yörələrdə isə **alma** yeyən hamilə qadının övladının yanaqlarının qırmızı olacağına inanılır. Yeni evlənən cütlüklər muradlarına tezliklə çatsınlar deyə **alma** bölüşdürülür, evdən evə götürülərək, sünnət və düyün dəvətiyyəsi mənasını kəsb edərdi⁹.

Şumerlərdə əbədi həyatın, ölməzliyin rəmzinin həyat ağacı olduğunu yazan İslam Sadıqın sözlərinə görə, onu daim iki müdrik qoruyur. Bu ağac “Məlikməmməd” nağılındakı **alma** ağacına oxşayır. **Alman**ın meyvəsini yeyən adam cavanlaşır. Onu da hər dəfə divlər aparırlar. **Almanı** yeyib cavanlaşmaq motivi “Bilqamıs” dastanında çiçəklə cavanlaşma motivinə çox oxşayır. Orada da ilan çiçəyi oğurlayır və qabığını dəyişib cavanlaşır. Çiçək-**alma** və ilan-div paralelləri bu motivin genealoji qaynağını üzə çıxarmağa kömək edir. Şumer miflərindəki həyat ağacı “Kitabi-Dədə Qorqud”da “Qaba ağac” adıyla xatırlanır, həm də “Məlikməmməd” nağılındakı **alma** ağacını və Məlikməmmədi yada salır¹⁰.

Türk mifologiyasında, şifahi xalq ədəbiyyatı örnəklərində **alma** həm də canlılıq, uzunömürlülük, yerinə görə itaət edilən, bəzən də toxunulması qadağan edilən ünsür olaraq qarşımıza çıxır. Qaynaqlarda, Övliya Çələbinin, eləcə də bir çox qədim türk səyyahlarının uyğur mətnlərinə əsaslanaraq yazıya aldığı qeydlərdə qədim zamanlarda **alma** ağaclarının türk döyüşçü qadınlar tərəfindən (amazonkalar) qorunduğu qeyd edilmişdir. Qoruyucu missiyanı qadının yerinə yetirməsinə dünya xalqlarının əksəriyyətinin mifologiyasında rast gəlirik. **Alma** qoruyucusu qadınlar əbədiliyin, **almalar** isə tükənməz gücün və işığın simvolu hesab edilirdi.

Alman tədqiqatçıları Karl Brockelmann və Martin Hartman Qızıl **alma** və **alma** ilə əlaqəli düşüncələrinin Hesperidlərin qızıl **almalarından** gəldiyini müdafiə etmişdirlər. Herakl – qədim yunan mifologiyasının qəhrəmanı Tanrı Zeusun Alkemenadan olan oğludur. Homerin “İlliada” poemasına əsasən Herakl, Alkid adı ilə doğulsa da, sonralar “Herakl” adı ilə adlandırılmışdır. Onun haqqında olan rəvayətlərin ən məşhuru “Heraklın on iki qəhrəmanlığı” hekayələr silsiləsidir. Onun

⁹ <http://www.mistikalem.com>

¹⁰ Sadıq İ. Türk epos yaradıcılığı və Şumer dastanları // Xalq cəbhəsi. 2010, 10 iyul, s.14.

on birinci qəhrəmanlığı isə “Herakl dünyanın o biri başına gedib Hesperidlərin **almalarını** əldə edir” kimi tanınır.

Dünya qaynaqları da daxil olmaqla qədim döyüşçü qadınlar türk hesab edilir. Bədii qaynaqlarda olduğu kimi, kimmer, skif, sak, alban tarixi ilə bağlı məlumatlarda da bu nüansa rast gəlinir. XII əsr Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” poemasının “Şərəfnamə” hissəsində Nüşabənin idarə etdiyi dövlətin təsvir edilməsi buna əyani sübut olaraq verilə bilər.

Firangiz Rustamova

Folklarda almanın mifoloji semantikasi

(II hissə)

Ümumiyyətlə, **alma** motiv olaraq Türk xalqlarının şifahi xalq ədəbiyyatının janrlarında geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Janrlar dəyişdikcə **almanın** yerinə yetirdiyi funksiya da buna uyğun olaraq dəyişir. Yəni mifologiyada “qadağan edilmiş ağacın meyvəsi”, müqəddəs kitablarda “cənnət ağacının bəhrəsi”, dastanlarda “zürriyyət simvolu”, nağıllarda “gözəllik, uzunömürlülük vasitəsi”, türkülərdə “sevgiliyə sevgi bəyanı”, bayatılarda “sevgilinin sevgiliyə qovuşma ümidi” olaraq qarşımıza çıxır.

Almanın, ağacın kult olaraq ideallaşdırılması və onun mistikasına olan inanc türklərin dövlət qurmaq, dünya idarə etmək iddiası ilə bir araya gəlmiş, nəticədə “Qızıl **alma**” ifadəsi ortaya çıxmışdır. “Qızıl” kəlməsinə ilk olaraq Göytürk kitabələrində Bilgə Tonyukuk adına olan yazılarda rast gəlinir. Orada onun qızıl qanını tökdü mənasında “Kızıl kanını tüktdü” verilir. Mahmut Kaşğari XI əsrin türkçəsində “kızıl benizli” ifadəsini yanağın qırmızılığı kimi istifadə edildiyini göstərirdi. “Qızıl **alma**” ifadə forması olaraq türklərin xüsusi ilə Oğuz türklərinin arasında cahan hakimiyyətinin simvolu olaraq işlədilir. Qədim elxanlıqlardan sonra unudulmağa doğru gedən Qızıl **alma** ideyası Osmanlı imperiyasının qüdrətli zamanında yenidən türklərin lüğət tərkibinə və psixologiyasına geri qayıdır. Türklərin əsrlər boyu sarsılmaz istəyi olan cahan hakimiyyətinin bədiiləşmiş forması, folklarda və mifologiyada geniş istifadə edilən **almaya** əlavə mənə çalarları qazandırdı. Yerli

əhali və ordu daxilində dillərdən düşməyən Qızıl **alma** bütün Türk dünyası tərəfindən həyəcanla qarşılanmış, cəmiyyətin tarixinə və milli-mənəvi kimliyinə olan yadlığını aradan qaldırmağa, tarixdəki bir sirri ortaya çıxartmağa xidmət etmişdir. Türklər dünyanı ələ keçirmək uğrunda mübarizələrini davam etdirərkən xəyallarında çatmağa çalışdıqları ideal dünyaya “Qızıl **alma**” deyə ad vermişdilər. Əgər Qızıl **almanın** konkret hansı mənalar ifadə etdiyini təhlil etsək, belə təsnif edə bilərik:

- Mütləq dünyanın, cahan hakimiyyətinin simvoludur;
- Haqqın (Tanrının) zamanın qüdrətli türk hökmdarını göndərdiyi yerdir;
- Türkün arzusunda olduğu və qədim zamanlardan bu günə qədər gerçəkləşdirməyə çalışdığı idealdır;
- Sirri açıqlana bilməyən, haradan gəlməsi məlum olmayan ilahi şifredir;
- Milli mənəviyyət, milli əxlaq, milli kimliyin bütünləşmiş ifadə tərzidir;
- Türkün mənəvi hədəfidir, türkləri birləşdirən dəyərdir;
- Türkün öz nəfsindən azad olduqdan sonra Tanrı tərəfindən qiymətləndiriləcəyi hədiyyəsidir;
- Qızıl **alma** tarixən konkret məkanlardır: Anadolu, İstanbul, Roma, Vyana və.s;
- Türkün bütün dünyaya hökm edəcəyi mərkəzin adıdır¹¹.

Pir Sultan Abdala görə, qızıl **almanın**, məkanı “dost bağıdır, cənnətdir”, rəngi, gül rəngidir. Cəbrail ƏS., Hz.Əliyə “tərcüman” olaraq gəlib, cənnətdən bir **alma** sunar. Hz.Əli onları qoxlaylar, üzünə sürər, qoxusu misk qoxusudur deyər.

Alevi inancında, Hz.Əlinin alnında görünən **almanın** ulduz motivli çəyirdək qismi Zöhrə ulduzunu təmsil etmişdir.

Beləcə qızıl **almalar**, elm, irfan, hikmət, mərifət ilə sonsuz yaşama dair bilgini sunmaqdadır. Qızıl **alma**, Türk birliyi idealının simvollarındandır. Oğuz Türkləri üçün utopik ölkələri, fəthedilməsi gərəkən yerləri, hakim dövlətlər qurmaq məqsədinin və savaşa əzminin qorunmasını hədəf göstərir¹².

¹¹ Kərəmqızı Ü. Mifologiyada və şifahi xalq ədəbiyyatında qızıl almanın “sirri”// <http://senet.az>

¹² <http://www.mistikalem.com>

Əsgər Qədimov şumerlərin “Bilqamıs” dastanı və Azərbaycan türklərinin folkloru adlı dərs vəsaitində yazır: “Azərbaycan şairi Heyraninin 1793-cü ildə üzü köçürülmüş “Dəlinamə” məsnəvisində “Bilqamıs”dan və “Dəli Domrul”dan gələn təsvirlər vardır. Əsərin qəhrəmanı coşğun təbiətli Dəlidir. Bir gün o, bərk acır və Allahdan yemək istəyir, onun isə insanlardan qorxduğu üçün göylərə çıxdığını söyləyir. Dəlinin bu cəsarətindən qəzəblənən Allah firiştələrə əmr edir ki, gedib Dəlini qolubağlı onun hüzuruna gətirsinlər. Lakin Dəli çomağını çəkib firiştələri dağdır. Sağ qalan bir firiştə gedib olanları Allaha bildirir. Allah Cəbrayılı Dəlinin ardınca göndərir. Dəli yenə də Allahın yanına getməkdən imtina edir və Cəbrayıla deyir ki, qoy Allah özü mənim hüzuruma gəlsin. Çıxılmaz vəziyyətdə qalan Allah Dəlinin yanına gəlir. Dəli, Allaha çox etinasızlıq göstərir və soruşur ki, mənə nə gətirmisən? Allah ona **alma** gətirdiyini bildirir. Dəli qəzəblənir və **almanı** Allahdan qəbul etmir: Dedi: məni görməyə gəlibsən, Utanma, gəl, mənə nə gətiribsən? Dedi Allah: Sənə **alma** gətirdim, Azın çox bu yüzə **çalma** gətirdim. Dedi: **Alma** isə **almanam** onu, Aluban qoynuma **salmanam** onu. İş belə görən Allah hiyləyə əl atır və Dəliyə **almanı** qoxulamağı tapşırır. Dəli, Allahla belə bir şərt kəsir ki, əgər insanların günahını bağışlasan, **almanı** qoxulayaram. Allah bu şərtə razı olur. Dəli **almanı** qoxulayıb ölür. Mövzusu qədim əsatirdən gələn bu əsərdəki Dəli surəti tanrı - insan münasibətlərində öz xarakteri etibarlı ilə Bilqamıs, Enkidu və Dəli Domrul obrazları ilə birləşir. İstər Bilqamıs və Enkidu, istərsə də Dəli Domrul və Dəli özlərinin mübarizə mövqelərinə görə eyni bəşəri idealda birləşirlər. Bilqamısı bütün insanların, bəşəriyyətin taleyi düşündürür. Bilqamıs dəniz dibindən çətinliklə tapdığı gənclik çiçəyini Uruk yurduna aparıb öz xalqını cavanlaşdırmaq istəyi kimi, Dəli də insanların xilasını üçün Allahla şərt kəsir, ona insanların günahını bağışlatdıqdan sonra **almanı** qoxulamağa razılıq verir və bu bəşəri məqsəd yolunda öz canından keçir¹³.

Alma motivi bütün türk xalqlarında olduğu kimi, bizim mədəni tariximizdə də xüsusi yer tutur və xalq mahnılarında, bayatılarımızda, əzizləmələrdə, yuxuyozmalarda, nağıllarımızda zaman-zaman bu mövzuya rast gəlirik.

¹³ Qədimov Ə. Şumerlərin “Bilqamıs” dastanı və Azərbaycan türklərinin folkloru. Bakı: 2011, s.9

“Ay qız, kimin qızısan?” xalq mahnısında da **alma** motivi diqqəti cəlb edir:

Ay qız, kimin qızısan?
Almadan qırmızısan.
Anan səni bəsləmiş,
Bəxtimin ulduzusan.
Aç xurcunu, al bıçağı,
Kəs **almanı**, ver yara
Dilim, dilim, dilim, dilim

Və ya “**Qubanın ağ alması**” xalq mahnısına nəzər yetirək:

Qubanın ağ **alması**,
Yeməyə var **alması**,
Yarım gələne qalib,
Yaramın sağ**alması**.

Azərbaycan folklor yaddaşında **Alma motivini özündə əks etdirən bayatılar da kifayət qədərdir:**

Ağ **alma** xallanıbdı,
Ağacdən sallanıbdı.
Almanı göndərən yar,
Kimlərə aldanıbdı?

Ağ **alma**, qızıl **alma**,
Nimçəyə düzül **alma**?
Çirkin al nəcib olsun,
Bəd əsil gözəl **alma**.

Ağ **almanı** dişlədim,
Dişlədim, gümüşlədim.
Qardaş gəldi qıymadım,
Yar gəldi bağışladım.

Tabaqda yarım **alma**,
Qalıbdı yarım **alma**.
Alırsan canımı al,
Əlimdən yarım **alma**. və s.

Sonuç. Söylədiklərimizin və həcm məhdudluğu üzündən söyləmədiklərimizin sonunda sizinlə bu meyvə barəsində bəzi ezoterik fikirlərimizi bölüşmək istərdik.

*Ana demək olan- Aba, Apa, bacı demək olan Abla sözü ilə bir çox xalqların dilində **alma** mənasında işlədilən apple, “yabloko” sözü çox bənzərdirlər.*

Həm də, ümumiyyətlə, alma əksər əfsanələrdə qadın simvoludur və fonetik səslənmədə eynilik nəzərə çarpır.

*Alma sözü holland dilində **Appel**, ingilis dilində an **Apple**, rus dilində **Yabloko**, dat dilində **æble**, belarus dilində **Yabılka** (**yabloko** sözündə olan “ko” prefiks, suffiksidir) və s. adlanır ki, bu sözlərin hamısında **Al Ana** sözü gizlidir...*

Məsələn, **alma** sözünün özü oğuz dilindədir: **Alma=alma** (oğuzca). Apa=ana (karluq türkmənlərinin dilində).

Aba, Abla sözünün etimologiyası türkcə mənbələrdə: “Abla **Kelime Kökeni-Tarihte En Eski Kaynak** - *aba* “ana” [**Divan-i Lugat-it Türk (1070)**].

Aba/ebe “anne, nine”[**Ebu Hayyan, Kitabü-l İdrak (1312)**]. *Aba/apa/apu/ebe” yaşlıca ve saygıdeğer kadın, bacı, büyük kızkardeş”* [**TDK, Tarama Sözlüğü (1300-1900)**]. *Abla “aynı anlamda”* [**Ahmet Vefik Paşa, Lugat-ı Osmani (1876)**].

Ebe “büyükəne, nine, saygı gören kadın, abla” [**Ebu Hayyan, Kitabü-l İdrak (1312)**]. Ebe “doğuma yardımcı olan kadın” [**Meninski, Thesaurus (1680)**].

Alma sözündə ikinci heca olan MA sözünün özü də Ana deməkdir, qadını ifadə edir, bəzən mənfi, bəzən müsbət, bəzən də kişi personajlarında, obrazlarında rast gəlinir.

*Şumer dilində **Ama**; Ana/Mama deməkdir.*

Ama ana – ama (aba, ana) ana (ümumtürk)

Frakiya tanrıçası **Ma (Ana)** Roma mifologiyasındakı savaş tanrıçası Bellonaya təcəssüm etmişdi və sonradan **Ma/Bellona** kultu Kibela kultu ilə birləşdi.

Dəniz Karakurta görə, **AMA HANIM**: Yaradıcı Tanrıça deməkdir.

Ekvivalenti isə **AMMA HANIM**dır!

İskitlərdəki **Apa (Abay)** adlı Tanrıça ilə arasında bir bağlılıq olması da ehtimal edilir. **Umay** ilə eyni Tanrıça olduğu irəli sürülməkdədir.

Sümerlərdə də **Ama** adlı bir Tanrıça mövcuddur. Anadoluda **Ama, eme, apa, ebe** gibi sözcüklər hər zaman qadın akrabaları anladır. Bəzən evi qoruyan bir Tanrıça olaraq adı keçər. **Ama: (Am/Em)**. Bu kök Türkcə və Moğolcada qadınlıq, ilac, aşk kimi qavramlarla bağlantılıdır. **Amı** sözcüyü Moğolcada həyat deməkdir. Türkcədəki **Eme** (Hala, Teyze) ilə bağlantılıdır.

Alma sözünün ezoterik təhlilindən sonra həqiqətən də dillərin eyni köklü olması və ya nə zamansa insansanların eyni dildə danışması teoriyası, ümumi bir semantikaya malik olması bir daha təsdiqlənmiş olur.

Kaynakça

1. Alma// <https://az.wikipedia.org>
2. Вах: Дьяконов И. Люди города Ура. Москва: Наука, 1990; Якобсен Т. Сокровища тьмы: История месопотамской религии. Москва: Восточная литература, 1995; Крапп Э. Астрономия. Легенды и предания. Москва: Наука, 1999
3. Вах: Морохин Н.В. Фольклор в традиционной региональной экологической культуре Нижегородского Поволжья. Москва: Экологический центр, 1995; Мифы народов мира, т. I, II. Москва: Советская энциклопедия, 1980; Абрамзон С.М. Фольклорные мотивы в киргизских преданиях генеалогического цикла // Связи фольклора с древними представлениями и обрядами. Ленинград: Наука, 1977, с.154-164
4. Ханəliyeva N. Türk nağıllarında **Alma** motivi //Gənc tədqiqatçıların III beynəlxalq elmi-nəzəri konfransı. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, 2017, s. 741-742
5. Karakurt D. Türk Söylence Sözlüğü. Açıklamalı ansiklopedik mitoloji sözlüğü. Türkiye: 2011, s.19
6. Ögəl B. Türk mifologiyası. I cild. II nəşr. Bakı: 2006, s.85-89
7. <http://www.mistikalem.com>
8. Sadıq İ. Türk epos yaradıcılığı və Şumer dastanları // Xalq cəbhəsi. 2010, 10 iyul, s.14
9. Вах: Кəрəmqızı Ü. Mifologiyada və şifahi xalq ədəbiyyatında qızıl **almanın** “sirri”// <http://senet.az>
10. Qədimov Ə. Şumerlərin “Bilqamis” dastanı və Azərbaycan türklərinin folkloru. Bakı: 2011, s.9